

Tenni, de mit?

„Tenni, de mit?” — kérdezi önmagától Casanova, Vári Attila novellaciklusának hőse. A homályos, meghatározhatatlan cselekvésvágynak ezt az őszinte megnyilatkozását nem véletlenül írtuk az összefoglaló cím felelősségteljes helyére. Három romániai magyar fiatal könyvének elolvasása után úgy találtuk, hogy a szerzőket — életkorukon kívül — elsősorban ez az imént jelzett emberi, alkotói szándék rokonítja.

CSIKI LÁSZLÓ: KELLÉKEK

Csiki Lászlót talán nem kell bemutatni a hazai olvasóközönségnek. Évek óta korosztálya egyik legtehetségesebb tagjaként emlegetjük, s „hírnevét” első verses-könyvének (*Esőt-kaszáló*, 1968), valamint idei prózakötetének (*Cirkusz, avagy: búcsú az ifjúságtól*) szép sikere mellett most már a *Kellékek* cím alatt kiadott új versek is öregbitik. — Az első kötet óta azonban gyökeres változás ment végbe Csiki költői világában. Az *Esőt-kaszáló* verseiben még elsősorban a programadás szándéka dominált. A mostani kötetben már a megvalósulást, az élmények magasabb szinten történő kifejezését üdvözöljük. Az első kötet karakterét a rendkívül erős érzelem határozta meg, a *Kellékek* inkább a nagyfokú intellektuális erőfeszítés eredménye. A személyességet továbbra is megtartva lett objektívebb Csiki lírája, s ezzel párhuzamosan szorult háttérbe a korábbi programadói verbalizmus. Objektív személynység, mondanánk, ha fából vaskarikát lehetne csinálni. Ez-e Csiki igazi, mindenki másétól különböző hangja? — A határozott válasza egyelőre még várunk kell.

Fájdalmakról, szorongásokról szól ez a könyv. „Szeretni egymást nincs időnk” — panaszolja a költő (*Munkák és napok*). — „Taposómalom” lett életünk és „konzerv-szállodákban” uniformizálódunk. „...betokosodik minden, / befonják indák, véredek — / a lélek magára veszi a kecskebőrt —...” A kötet címét adó versből idézek: „mint két sín, fekszünk külön és egyedül, s csak a magány, mely bennünk áthalad, köt össze minket —” A vers végén pedig ezt a következtetést vonja le: „kellék csupán minden, / a lényeg mi vagyunk ketten, / de elkeveredve a kellékekben...”. Hát szabaduljunk meg végre a *kellékektől*, próbáljunk őszintén és egyszerűen *csak* emberek lenni. Hosszú és önkínzó löprengések után ez a költői fölismerés bontakozik ki. Nyugtalanítóak Csiki versei, a költő nem engedi, hogy olvasója elkényelmesedjen. Fölrázó, eszméltető gondolatokat kíván közölni, a megértésig azonban csak fokozott elmélyedés útján jutunk el. Az értelmezés gondját (és örömét) az olvasónak kell vállalnia.

Csiki kínlódva, gyötörődve ír, minden találó képért meg kell szenvednie. E gyötörődés természetesen nem a verstechnikai fogyatékokból adódik, hiszen költőnk mesterségbeli fölkészültségéhez nem férhet kétség. A félreérthetetlen néven nevezésről, a pontosság igényéről, a kimondás kínjáról van szó — a „fecsegő felszín” helyett a „hallgató mély” megszólaltatására törő költői szándékról. Csikinek nincs ideje, hogy „szépre koptassa” szavait. Szavai mégis — „jólfésültséget” eredményező formakultusz nélkül is — szépek. Azzá teszi őket a kor- és sorstársainak sok, „nála fejletett gondolatát és álmát” összegyűjtő költő törekvése: „... azt tudni kéne: igazam az igazság-e” — mondja egy helyen (*Szövegkönyv*). Egyszer a zsoltáros könyörgés, máskor a játékosság ad keretet töprengéseikhez. (Például: „Ó, tedd, uram, hogy — ... csak higgyek.” — Vagy: „Vonulok én is nyomorommal / hadak útján / hadak hulltán, / keseregni hadak hulltán.”) Külön meg kell említenünk a *Post scriptum* című ciklust, a kötet egyik erősségét. A könyörtelen igazságlátóktól, a kérlelhetetlen illúziórombolóktól (Lorca, Petőfi, Villon, József Attila és mások) nem a képanyagot,

a frazeológiát stb. veszi át, hanem a világlátásban, az életfölfogásban lát rokon-
ságot.

Említettük, hogy Csiki versei az esztétikai szépnek abba a kategóriájába tartoz-
nak, melyben nem közvetlen, direkt módon nyilvánul meg az esztétikum. Nem „mu-
tatóság” ezek az írások, a versmondók pódiumáról aligha fogjuk őket hallani.
A költő is tudatában van ennek: „kezdhetném a verset ezernyi fajta széppel, / le-
hetne benne sok költői csíny, / ég, föld, néhány csillag is, / s a rímek karácsonyfa-
csengőjét rázná az angyal, / hogyha megérkezeti” (*Munkák és napok*). Csiki vállalja
a nehézségeket, bár tudja, hogy az út, melyet választott, nem könnyű. A költészet
azonban nem játék, vagy — miként Petőfi mondja — „...nem társalgó-terem, /
Hová fecsegni jár a cifra nép...”

Nem megrovásképpen mondjuk, de úgy tűnik, hogy Csiki még e kötetben sem
találta meg igazi formáját. Próbálkozik, kísérletezik, a *Vágy* — *klasszikus modorban*
típusú versek mellé odateszi a dadaista stílusrevizitumokat is magában foglaló
A. B. C.-t. A kötet egészére egyébként is jellemző az alkotóelemek sokfélesége. Csiki
egyaránt nagy otthonossággal mozog a leíró-meditáló, valamint a szűkszavú, szigorú
szerkezetű és pontosságú verstípusokban, s a prózaverset is tehetséggel műveli.
A gondolati anyag itt-ott meglevő töredezettségét magyarázza, hogy Csiki nem könnyen
formálható anyaggal dolgozik. Olyan ő, mint az a szobrász, aki az ellenálló
anyagra időnként olyan nagyot üt, hogy nemcsak a fölösleget távolítja el, hanem a
megálmodott-megtervezett mű egy darabját is. Az elkövetett hibákat a vállalt fel-
adat nagysága menti. (*Kriferion*, 1972.)

VÁRI ATTILA: CASANOVA, A ZONGORA ÁRVERÉSE ÉS MÁS TÖRTÉNETEK

Vári Attila is meditáló alkat, csak éppen könnyebben, kevesebb gyötrellemmel
ír, a tetszetős, ha úgy tetszik artisztikus megoldásoknak gyakrabban adja meg
magát. Kitérően tud képeket, hangulatokat megragadni. De gondolati élmény he-
lyett — a *Casanova* című, már említett ciklus kivételével — jobbára csak ezek a
hangulatok maradnak meg bennünk. Jelképes, parabolisztikus történetei, költői
szépségű példázatai Csiki László prózájával (például a *Kamaszok* című írással) mu-
tatnak kétségtelen rokon-ságot. (Nem igazán ez, hiszen Vári is költő, sőt, talán
inkább költő, mint prózaíró!) A költői fantázia, a mesterien alkalmazott édes anya-
nyelv, a prózaversbe lendülő, jól megkomponált mondatok formálják Vári elbeszélé-
seinek atmoszféráját. Poézis ez a javából, ugyanakkor — néhány esetben karikatúra
is: a szépség ellen törő emberi kicsinyesség tréfás, gúnyos ábrázolása (pl. *Furulyába
zárva, Éjszakai harangok*). Nem igazi novellák ezek, illetve novellák, csak éppen a
líraiság szétfeszíti a kispikái kereteket. Nincs feszültség, nincsenek kiélezett hely-
zetek, hol ez, hol amaz jut az író eszébe, egy kis kitérő erre, egy kis kitérő amarra
— nos, valahogy így épülnek Vári Attila novellái, melyekben a kulcsszó minden-
képpen a *mese*. Néhol tényleg mintha népmeséket olvasnánk, meséket, melyekben
gyönyörködtetés és hasznosság ősi, megbonthatatlan egysége uralkodik. Nem idegen
szerzőnktől az anekdotázó hang sem. Miért hullámos a marosvásárhelyi várfal?
Miért ugatják a kutyák éjjel a várost? A *Vásárhelyi elégiáknak* nevezett ciklus
ilyen s ehhez hasonló „életbevágón fontos” kérdésekre ad választ.

A *Casanova* című novellafűzér látszólag ugyanolyan stílusbravúrra és rafinált
szerkesztésmódra épül, mint a kötet többi darabja. A gondolati elemek magasabb
szintje viszont egészen nyilvánvaló különbözőségekre enged következtetni. Kezdet-
ben persze akarva-akaratlanul a „mesélők” személyében és az elbeszélés idejében
megfigyelhető ritmikus váltakozás, valamint a „krúdys” hangulatok és mondatok
kötik le figyelmünket. Csak később döbbenünk rá, hogy itt jóval többről van szó.
A megidézett, legendás híró férfiú, s a szürke hétköznapjaiból képzeletben hozzá
menekülő fiatalember kontrasztja — indirekt módon — a mi életünk valóságos prob-
lémáit sejteti. Túlságosan prózaiai lettek napjaink, az érzelmek elfojtása pedig nem
vezet jóra. (Kifogytunk a romantikából, vagy éppen most termeljük újra?) A külön-

böző, Casanovával kapcsolatos történeteket kitaláló ifjú, s a képzelet segítségével megidézett lovag elé végül is ugyanazon gondok tornyosulnak. Nincs menekvés! Szembe kell nézni önmagunkkal, s a világgal, melyben élünk. Mindenkinnek megvan a maga keresztje, sorsunkon, életünkön mindannyiunknak külön-külön kell eligazodni. „Dolgozni kell, kibírni mindenáron ezt az életet? Nem, nem mindenáron, csak addig tart a kötelesség, ameddig a becsület.” E kötetet záró sorok is bizonyítják, hogy Vári se mond le a változtatás lehetőségéről, pedig ő aztán igazán nem a moralizáló írók fajtájából való. A főhős visszafogott, rezignált elégedetlenségét egyfajta bizakodás váltja föl. A megszámlálhatatlan kaland után nyugvópontra érkező Casanova ekként elmélkedik: „... egyetlen magam vagyok, de eddig mindig sikerült az agy ólombörtönéből szökni, szabadulni a miértek szakadatlan ostroma elől. Most már oly végtelen magányom, hogy akarva-akaratlan hallgatni kell a lélektérmekek kongó visszhangjára.” Úgy gondoljuk, Vári Attila prózájának — minden eddigi „specifikumát” megtartva — a Casanova-novellákból kitetsző utat kéne folytatni. (*Kriterion*, 1972.)

BOGDÁN LÁSZLÓ: MATINÉ

A nagy múltú Forrás-sorozat legújabb kötetének szerzője, Bogdán László is mindenekelőtt önmagát, illetve a világban való helyét próbálja föltérképezni. A „nézzétek, megmutatom magam” kitárulkozása valamiféle kihívó hetykeséget és — talán tényleges — heroikusságot takar. Egyszer „apostoli düheinkről” beszél — a költő, máskor a próféták érdeklík, kiknek titkát szeretné tudni. A „szétfeszíti mellem ez az ének” típusú kijelentések sora mutatja, hogy Bogdánál — induló költőkre jellemző módon — végtelen túlzással jelentkezik minden: pattanásig feszül az erő, svadás mindentudóra emlékeztetőn brillírozik az okosság. Minden első kötet olvasásakor elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy mire figyel a költő, mit lát a világból, s milyen a föltárt valóságdarabhoz való viszonya. (A színvonal egyenetlenségét még nem róhatjuk fel, s művészi csiszoltságot se nagyon várhatunk.) A *Matiné*-ben is a magatartás az érdekes: a bíráló indulat, mely — sajnos — csak a kötet legjobb darabjaiban párosul konkrét lírai tartalommal. Úgy tűnik, Bogdán — jó néhány kortársához hasonlóan — könnyebben tud nemet mondani valamire, mint igazt. — „arra eszméltem egyedül vagyok / szemembe fagytak a csillagok” — panaszozza egy helyen. S valóban, a kikíváncozó, mellfeszítő énekbe tragikus, komor hangok vegyülnek: „voltunk hősködni is hasztalan” — Vagy: „...miért van ez így / az meg amúgy / hogy gépiesedünk és hogy a korközérzet / meg hogy befellegzett az észnek”. Csak sejtjük, de nem egész pontosan tudjuk, hogy mi készítette például költőnket arra az avantgardista játékra, melyben sokértelmű példázatot mond a színekről: a zöldről, aki öngyilkos lett, a liláról, aki az emeletről ugrott ki, a részeg sárgáról, akit autó ütött el, s nem utolsósorban a „többszörösen megalázott, sértődött” barnáról. Bogdán legautentikusabb élménye a kirekesztettség, a kívülmaradás: „szomorú vagyok és esetlen / világom se bízzák reám / kiveret kutyaként ödöngők / fogalmam sincs van-e hazám”

Mit állít szembe a költő az elbizonytalanodással, a beilleszkedni nem tudással? Éppen azt a határozatlan cselekvésvágyat, melyet a bevezető sorokban emlegettünk, s amit az „ülök magammal szemben vádlón / hallgatagon” kegyetlen önvizsgálata mellé helyez: „el kéne mondjam, hogy útra kéne kelni / míg csak a félelem el nem szenderül / útra kéne kelni önmagunk körül” — De mi következne az önmegismerés után? Erre vonatkozólag Che Guevara, Martin Luther King és mások nevének említése ad némi útbaigazítót. Imígyen fohászodik a költő: „hej forradalom szebb jövőnk gondnoka / jelenj meg hát nekem” — A hazai magyar irodalomból is nagyon ismerős ez a magatartás, melynek értékelésére most nem térünk ki. (Ladány, Simor és mások lírájával kapcsolatban már sok szó esett róla.)

Föltétlenül még kell említenünk a kötetnek azt a sajátosságát, hogy egyik versnek sincs címe, s a szerző még elvétve se használ vesszőt vagy pontot. A nyitott-

ságból, a lezáratlanságból következik, hogy az egyes versek helyett inkább a kötetegészre kell figyelniük. Ebből a szemszögből nézve ez a könyv mindenképpen ígéretes vállalkozás. Csak a szerzõtől függ, hogy az ígéretből lesz-e megvalósulás. (*Kriterion*, 1972.)

OLASZ SÁNDOR

Fekete Gyula: A fiú meg a katonák

Ki tudná pontosan okát adni, de úgyszólván minden jelentős írónknak van egy személyazonosságát igazoló könyve. Olyan, amelynek címe valamely szellemi társasjátékban könnyedén helyettesítheti a szerző nevét. (Puszták népe, Ábel, Gyepsor, Égető Eszter, Hús óra, Tóték, A gyáva — csak néhányat említve olyan életművekből, amelyeknek magasabb csúcsai is lehetnek, valahogyan mégis ezek a címek maradtak s maradnak szinonimák.) Ilyen nevet helyettesítő könyvet Fekete Gyula is írt, *Az orvos halála* címmel. Bizonyára megnyugtató érzés efféle ismert könyv szerzőjének lenni. De ugyanilyen bizonyos, hogy terhet is jelent. A jó író nyilván nem erre fordítja a legfőbb figyelmet, lehetetlen azonban, hogy ne törekedjék meghajazni a szinonimává lett könyvet. Magasabb és erősebb oszlopot akar állítani a régi mellé, hogy jelei, amelyeket a világba küld, még-messzebbre látszódjanak.

Fekete Gyula is ezt teszi. Különös műfajú könyvével, az *Éljünk maguknak?* című szociográfiai kötetrel már-már helyettesíthetjük nevét és a korábbi nagy sikerű regénycímét. Új kisregénye — *A fiú meg a katonák* — azonban nem fenyegeti a korábbi csúcspontokat. Rosszindulatú kötekedő sem mondhatná pedig, hogy gyenge, netán rossz könyv ez a második világháború idején játszódó regény. Csinos, formás történetet olvasunk, a világ dolgaiban járatlan, ám valójában igen talpraesett gyerekhőssel a főszerepben, aki amolyan kamasz-Svejk módjára bámulatos naivitással éli-csavarogja végig a hadszíntereket. Az író metamorfózisa tökéletes. A suttyó legény bőrébe bújlik, a tájékozatlan parasztleányke fejével gondolkodik. Hibátlanul éli szerepét. Mosolygató és háborzongató egyszerre, mennyire természetes ennek a fiúnak, hogy az adott korban az emberiség életformája az öldöklés, a világ állapota a háború. A béke nyilván csak rövidke szünet, készülődés az újabb összecsapásokra. Így van, hiszen Doberdóról beszél az idősebb ember, a Don-kanyarról a fiatal, s lám ő, a gyerek már Pest ostromát éli. Evidencia tehát mindez, éppúgy mint az anyagi javak megszerzésének ekkori módjai: rablás, fosztogatás, zűrzavarban összelopkodott értékek eldugdosása.

Kapcsolatba kerül ez a gyerek nyilasokkal, bujdosókkal, menekülőkkal, s persze egy szovjet szerelőbrigáddal. Grisáékkal hosszabb időt tölt együtt, s őket keresi visszafelé jövet is, mellettük érezné magát biztonságban. Pedig ezek a szovjet katonák nem a sematikusan ábrázolt angyalarcú hősök. Éppen egyik erénye az ábrázolásnak, hogy nem mesebeli lovagokat ismerünk meg bennük, hanem igazi, valószínű embereket. Hihető, hiteles figurák, s azok a helyzetek is, amelyekbe sodródnak. Mindez kétségtelen erénye, értéke Fekete Gyula munkájának. Könyve ennek ellenére nem emelkedik legjobb műveinek színvonaláig. Egy nyilatkozatából tudjuk: amit a kezünkben tartunk, nem első megfogalmazása a kisregénynek. A korábbi változattal elégedetlen volt a szerző, átírta. Nem hibáztathatjuk tehát, hogy kellő alaposág, szükséges műgond nélkül adta ki kezéből a kéziratot. És mégis. Vagy talán éppen ezért? Úgy tűnik, az idősíkok láthatóan jól kimódolt — tehát ránézésre mindenkor helyénvaló s logikus — váltogatása nem vált előnyére a szerkesztésnek, indokolatlanul lassítja a mű sodrását. Ismételve: a váltások a formális logika és az ábrázolás sajátos logikája szerint is indokoltak, egyetlen esetben sem lehet felületességen, hányavetiségen kapni az író. Viszont föltűnik, mennyivel erősebb